

СТРУКТУРНА СИНОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто питання структурної синонімії у церковно-релігійній термінології. З'ясовано причини виникнення, особливості функціонування та способи творення структурних синонімів у церковній терміносистемі.

Ключові слова: церковно-релігійна термінологія, синонімія, структурні синоніми, термін-слово, термін-словосполучення.

Иванна Ворона

Структурная синонимия в украинской церковно-религиозной терминологии

В статье рассмотрен вопрос структурной синонимии в церковно-религиозной терминологии. Выяснены причины возникновения, особенности функционирования и способы образования структурных синонимов в церковной терминотомии.

Ключевые слова: церковно-религиозная терминология, синонимия, структурные синонимы, термин-слово, термин-словосочетание.

Ivanna Vorona

The structural synonyms in ukrainian church – religious terminology

The problem of structural synonymy in church-religious terminology is reviewed in the article. The factors of appearance, the peculiarities of functions and the formation ways of structural synonyms in the church terminological system are analyzed.

Key words: church-religious terminology, synonymy, structural synonyms, term-word, term-word combination.

Сучасний етап розвитку вітчизняного мовознавства характеризується підвищенням інтересом до вивчення української церковно-релігійної термінології. Це можна пояснити тими соціальними змінами, які відбуваються в нашій державі: здобуттям незалежності України, її розбудовою як демократичної держави, забезпеченням свободи віросповідання, відновленням діяльності Української Автокефальної Православної церкви та виходом із підпілля Української Греко-Католицької Церкви, основною мовою яких стала рідна мова. Протягом останніх кількох років опрацьовано окремі фрагменти груп релігійної термінології: назви релігійних свят (І. Бочарова); назви церковних чинів та посад (С. Бібла); назви культових споруд (Н. Піддубна); назви богослужбових предметів (Н. Пуряєва). Однак ці дослідження не вичерпують проблемного поля навколо церковної терміносистеми. Зокрема, потребує ґрунтовного дослідження явище синонімії в релігійній термінології.

Проблема синонімії в термінологічній лексиці привертала увагу відомих науковців, серед яких Ю. Апресян, С. Бережан, Г. Винокур, В. Даниленко, А. Коваль, І. Кочан, О. Нечитайло, Т. Панько, О. Тараненко, Г. Уфимцева та інші. Синонімію в термінології традиційно вважають негативним явищем. Така оцінка пов'язана з однією із найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімічних відповідників [13; с. 147]. Але опубліковані за останні роки наукові дослідження з баченням цієї проблеми вказують на наявність синонімів у різних терміносистемах [3; 4; 5; 7; 8; 11]. Т. Михайлова зазначає, що „майже всі вітчизняні й зарубіжні мовознавці сьогодні визнають природність і неминучість синонімічних відношень між термінами як вияв загальномовних процесів” [11; с. 53]. Синоніми в термінології – це терміни, що належать до одного й того ж денотата, але мають деякі відмінності у поняттєвому плані, можуть відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності, особливостями функціонування. Синонімами можуть бути і термінологічні одиниці різних структурних рівнів [6; с. 32].

Дослідники церковно-релігійної термінології (ЦРТ) уже зробили деякі спроби описати проблему синонімії [2; 12; 14], але це не розв'язує усіх питань щодо термінів-

синонімів в досліджуваній терміносистемі. Саме тому вивчення структурної синонімії в церковно-релігійній термінології є **актуальним** і сьогодні. Аналіз структури релігійних термінів-синонімів розкриває перспективи вивчення джерел поповнення церковно-релігійної терміносистеми, сприяє виявленню проблем сучасної термінології та дає змогу запропонувати способи їх розв'язання.

Мета нашої статті – розглянути типи структурних синонімів в українській релігійній термінології та з'ясувати причини їх виникнення, що дасть можливість ґрунтовніше охарактеризувати синонімію в даній терміносистемі.

Структурні синоніми – це різні за будовою, але близькі або тотожні за значенням конструкції [15, с. 63]. Структурні (синтаксичні) синоніми не відрізняються один від одного ні семантикою, ні стилістично. Заміну складеного терміна простим можна пояснити бажанням зменшити кількість слів у висловлюванні або прагненням не повторювати його кілька разів [3, с. 266].

Погоджуючись з думкою О. Антонів [1, с. 335], причинами появи структурної синонімії у сфері української церковної термінології вважаємо:

а) заміну іншомовних термінів (переважно грецького і латинського походження) українськими відповідниками: *Біблія – Писання – Святе Письмо, процесія – хресний хід, кація – ручна кадильниця, агіасма – Свята вода – Йорданська вода, анафема – прокляття, Агнець – Святий хліб, літургія – богослужіння – відправа;*

б) паралельне вживання церковнослов'янського терміна та українського відповідника: *алилуя трегуба – алилуя потрійна, антифон воскресний – антифон недільний, восприємник – батько хрещений, ветхий – старий, копіє – спис, елей – олива, жених – наречений, горнє місце – високе місце, невіста – наречена, подвижний празник – рухоме свято;*

в) паралельне функціонування народних форм: *хресні батьки – куми, Різдвяний піст – Пилипів піст – Пилипівка, Петрів піст – Петрівка;*

г) вплив символічних понять, з якими пов'язана історія свята, на номінацію того чи іншого словосполучення: *неділя – день Господній – день восьмий, Антипасха – Провідна неділя, Вхід Господній в Єрусалим – Вербна неділя, П'ятдесятниця – Зелені свята, Піст Великий – Передпасхальний Піст, Піст Успінський – Макавійка.*

У сучасній ЦРТ переважають синтаксичні синоніми-конструкції, що співвідносяться за будовою і збігаються за значенням. Опираючись на класифікацію Т. Михайлової [11, с. 56], у релігійній терміносистемі виділяємо три групи структурних синонімів:

1) синонімічна відповідність „слово – слово”: *анафема – прокляття, мирування – миропомазання, ладан – кадило, фелон – риза, цвинтар – кладовище, церемонія – обряд, свято – празник.* Кількість таких синонімів в ЦРТ досить значна, зважаючи на джерела формування терміносистеми. Виділяємо велику групу пар, котрі складаються з утворень, що виникли на автохтонній основі, поряд з утвореннями іншомовного грецького чи латинського походження (так звані двомовні дублети): *тайнство – сакрамент, молебень – параклис, піснеспів – тропар, чаша – потир, прокляття – анафема, віросповідання – конфесія, богослов'я – теологія, благовіст – Євангеліє, причастя – євхаристія, покута – спитимія.* Найбільше однослівних термінів-синонімів утворено від одного і того самого кореня за допомогою різних словотворчих афіксів: *постриг – постриження, кадіння – кадження, обіт – обітниця, кропило – кропильниця, хрестильня – хрестильниця, престол – престолік, соборець – соборчик, жертovníк – жертвенник, котець – котючка, частинка – часточка – частка, аналой – аналогій – аналогіон, Ірмолой – Ірмологій – Ірмологіон, ківорій – киворіон, стихар – стихарій, митар – митник, духівництво – духовенство, Часослов – Часословець, виголос – виголошення, помазанець – помазаник, дзвінок – дзвіночок – дзвінець, похристосуватися – похристосатися, висвятити –*

посвятити, відпуст – одпуст, свячене – посвячене, побожно – набожно, обручати – заручати, день алітургійний – день нелітургійний, заручати – обручати, посвяття – післясвяття. Зустрічаємо також творення структурних синонімів від синонімічних коренів за допомогою однакових або різних словотворчих засобів: священнодіяти – тайнодіяти, казальниця – проповідальниця, передсвяття – передпразник, покутник – каяник, просфорниця – проскурниця, новорукопокладений – новопоставлений – новопосвячений.

2) синонімічна відповідність „слово – словосполучення”: агіасма – свячена вода, Трефологій – Мінея Святкова, мирствування – мирний виголос, жертovníк – стіл предложення, агіасма – вода богоявленська, процесія – хресний хід, Півустав – Часослов Малий, звання – сан духовний, настоятель – парох – священник парафіяльний, семисвічник – семираменний свічник, Середопістя – Хрестопоклонна неділя, хрещеник – син хрещений, титарня – скринька церковна;

3) синонімічна відповідність „словосполучення – словосполучення”: бити поклони – класти поклони, благословіння хлібів – освячення хліба, пшениці, вина та елею, Надвечір'я Різдва Христового – Святий вечір, вода свячена – свята вода, дияконський амвон – передв'ятарний амвон, літургійний день – добове коло богослужінь, Святе Письмо – Священе Писання, собор кафедральний – престольний храм та ін. Такі синоніми найчастіше творяться за допомогою синтаксичного способу словотвору:

а) терміни-словосполучення, де іменник залежно від синтаксичної позиції замінено на прикметник: стихара на литії – стихара литійна, хрестик для хрещення – хрестик хрестильний, ікона з житієм – ікона житійна, тропар за упокій – тропар заупокійний, Євангеліє на Страсний тиждень – страсне Євангеліє;

б) терміни-словосполучення з відмінною прийменниково-відмінковою формою: стихарі на стиховні – стихари зі стихами, екте́нія за оголошених – екте́нія про оголошених.

Також часто зустрічаємо у межах релігійних словосполучень синонімію за типом синтаксичного зв'язку (узгодження – керування): Різдво Христове – Різдво Христа, молитва кадильна – молитва кадила, причасний денний – причасний дня, відпуст середній – відпуст Літургії, екте́нія подячна – екте́нія подяки, знамення хресте – знамення хрестом, молитва кадильна – молитва кадила, піднесення святе – піднесення Святих Дарів, п'ятниця Велика – п'ятниця Великодня.

Аналізуючи синонімію словосполучень, бачимо, що за будовою серед таких термінів-синонімів переважають двоконпонентні словосполучення, утворені за моделями:

а) іменник у Н. в. + прикметнику Н. в.: вечірня мала – вечірня скорочена, вино євхаристійне – вино причасне, відпуст малий – відпуст короткий, вітання великодне – вітання пасхальне, жест літургійний – жест молитовний, книга богослужбова – книга літургійна;

б) іменник у Н. в. + іменник у Р. в.: винесення Євангелія – винос Євангелія, винесення Плащаниці – винос Плащаниці – виставлення Плащаниці, коло богослужінь – цикл богослужінь;

в) дієслово + іменник: приймати причастя – ходити до причастя, давати клятву – складати обіти.

У мовному вживанні багатослівні терміни незручні через свою громіздкість. І що особливо важливо, уживання складної конструкції суперечить принципів мовної економії, згідно з яким у мові реалізуються лише мовні форми, що оптимізують комунікацію, тому з'являються короткі варіанти терміна, усічені форми. Поява термінів-синонімів може бути результатом співіснування двох варіантів найменувань – повного і

короткого. Короткий варіант утворюється за допомогою заміни словосполучення однослівним найменуванням. Таке явище є типовим для синонімів у термінології.

У ЦРТ можемо виділити такі мовні засоби утворення короткої форми терміна, що реалізуються найчастіше у синонімічній відповідності „слово – словосполучення”:

а) лексичне скорочення, що здійснюється заміною словосполучення словом, співвіднесеним за основою з одним із компонентів словосполучення (*Хрещення Господнє – Водохрещення, Відсічення голови святого Івана Хрестителя – Головосік, давати шлюб – шлюбувати, первородний гріх – гріхопадіння, блюдо умивальне – умивальниця, середохресний тиждень – середохрестя, неділя М'ясопусна – М'ясопуст*), або випадінням слова у словосполученні (*вінець шлюбний – вінець, Воздвиження Чесного Хреста Господнього – Воздвиження Чесного Хреста – Воздвиження, Таїнство Вінчання – Вінчання, Таєнство Миропомазання – Миропомазання*). Як свідчить проаналізований матеріал, творення таких коротких форм відбулося з метою спростити висловлювання, а в деяких випадках, можливо, і зі стилістичною метою (пор. *Введення в храм Пресвятої Богородиці – розм. Введення, Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа – розм. Воскресіння Господнє*).

б) скорочення засобами словотворення, що найчастіше утворюються способом основоскладання (словоскладання): *Матір Божя – Богоматір, Святий вечір – Свят-вечір, освячення води – водоосвячення, схима велика – великосхимник, освячення храму – храмоосвячення, Служба Божя – Богослужба*. Тут ми бачимо, що більшість складних однослівних термінів утворюються шляхом сполучення основ слів за допомогою сполучного голосного **-о-**.

Як зазначає О. Мартиняк, існування структурної синонімії у термінології мовознавці називають виправданим, оскільки обидва терміни позначають те саме поняття і не мають відмінностей у значенні. Часто дані синоніми розрізняються за сферами вживання: повна форма характерна для релігійного стилю, коротка – для розмовного [10, с. 212]. Про стилістичну маркованість структурних термінів-синонімів можна говорити, аналізуючи саме релігійну термінологію, оскільки релігійні терміни є особливими термінологічними одиницями і виявляють часто більшу схожість з лексемами загальноновживаної мови, ніж з власне термінологічними одиницями. ЦРТ насичена великою кількістю синонімічних одиниць, тому що сфера її соціального вжитку є набагато ширшою, ніж у спеціальних терміносистемах окремих наук.

Отже, синонімія ЦРТ представлена різними за структурою одиницями. У церковно-релігійній терміносистемі виділяємо три види структурних синонімів: слово – слово, слово – словосполучення, словосполучення – словосполучення, утворені різними способами творення. Такий високий ступінь структурної синонімії в межах церковно-релігійної термінології є результатом тривалого шляху її формування, її поліфункціональності, а також свідченням тривалого природного розвитку цієї терміносистеми [12, с. 26]. Важливими факторами появи синонімічних пар є також неуніфікованість досліджуваної терміносистеми, наявність застарілих номінацій, які функціонують паралельно з новими, паралельне вживання запозиченого й національного терміна, виникнення коротких форм, зручних для спілкування, – усе це породжує синонімію різних структурних рівнів.

Література

1. Антонів О. Богословські терміни-словосполучення у літургійному словнику / О. Антонів // Вісник національного університету „Львівська політехніка”. – № 399. – 2000. – С. 333 – 337.
2. Бібла С. Види та джерела варіативності в системі української церковної термінології / С. Бібла // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали всеукр. наук. конференції, 13-15 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С. 258 – 264.

3. Булик-Верхола С. З. Синонімія в українській музичній термінології / С. З. Булик-Верхола // Вісник Харківського національного університету. Серія філологічна. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Ф. Наконечного. – Харків, 2000. – № 491. – С. 264 – 267.
4. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва [Електронний ресурс] / Л. Задояна // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія „Проблеми української термінології”. – Львів : Вид-во Національного університету „Львівська політехніка”, 2008. – № 620. Режим доступу: vlp.com.ua/node/1158 – *Заголовок з екрану.*
5. Колган О. Явище синонімії в термінології гірництва [Електронний ресурс] / О. Колган // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія „Проблеми української термінології”. – Львів : Вид-во Національного університету „Львівська політехніка”, 2009. – № 648. – Режим доступу: http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_Wisnyk648/TK_wisnyk648_kolhan.htm
6. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32 – 34.
7. Лепеха Т. В. Явище синонімії в термінології судової медицини / Т. В. Лепеха // Ономастика і апелятиви: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – Вип. 10. – С. 103 – 107.
8. Лбаюрський С. Синонімія термінів загального землеробства [Електронний ресурс] / С. Лбаюрський // Режим доступу: journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1951 – *Заголовок з екрану.*
9. Лагутіна А. В. Синонімія слова і словосполучення / А. В. Лагутіна // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 34 – 41.
10. Мартиняк О. Синтаксичні синоніми в українській науково-технічній термінології [Електронний ресурс] / О. Мартиняк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка – № 41. – 2008. – С. 209 – 213. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2887/> – *Заголовок з екрану.*
11. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. Михайлова // Вісник нац. університету „Львівська політехніка”. – № 503. – 2004. – С. 53 – 57.
12. Наконечна Г. Про синонімію в богословській термінології / Г. Наконечна // Єдиними вустами. – 1998. – № 2. – С. 16 – 27.
13. Панько Т. І Українське термінознавство: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Пуряєва Н. Варіантність у сучасній церковно-обрядовій термінології: проблема термінографічного відображення / Н. Пуряєва // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції. – К., 2000. – С. 101 – 111.
15. Українська мова. Енциклопедія / [Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.